jus naudojosi anoniminiu rankraštiniu XVII a. vidurio "Lexicon Lithuanicum". Tai rodytų ir autoriaus ranka rašyti žodyno papildymai, kuriuos turinio atžvilgiu prof. V. Drotvinas skirsto į grupes: "1) naujus antraštinius žodžius su lietuviškais atitikmenimis; 2) tų atitikmenų sinonimus, darybos ar kaitybos variantus ir 3) lietuviškų žodžių vartosenos iliustracijas (paprastai Biblijos sakiniai vokiečių ir lietuvių kalbomis" (p. XII).

Be autoriaus ranka rašytų papildymų, prof. V. Drotvinas "Pastabose... " dar išskiria prierašus, kuriais taip pat "dažniausiai papildomi antraštiniai žodžiai ar jų atitikmenys, šiaip kokios gramatinio pobūdžio pastabos", tačiau šie prierašai "rašyti visai kita rašysena negu visas žodynas, ne kaligrafiškai, o tarsi skubomis, smulkesnėmis raidėmis, įvairaus ryškumo rašalu, paprastai po lietuviškų žodžių arba tarp eilučių" (p. XII). Tokių prierašų prof. V. Drotvinas visame žodyne suskaičiuoja daugiau kaip du šimtus. Nurodęs, kad jų autoriai nenustatyti, "Clavis..." parengėjas spėja, jog dalį prierašų galėjo įrašyti F. Pretorijaus sūnus Frydrichas, po tėvo mirties paveldėjęs Žilių parapiją, kitą dalį – šį žodyną turėję Vilhelmas Teodoras Šimelpenigis ir Kristijonas Frydrichas Štimeris bei dar du trys asmenys, o baigdamas dar priduria, kad "Prierašų turinį ir autorystę reikėtų specialiai patyrinėti" (p. XII). Tai be galo įdomus ir sunkus uždavinys, nes vieni kalbininkai kažin ar pajėgs nustatyti jų autorystę. Čia be grafologų pagalbos neišsiversime. Tik vargu ar grafologams pakaks šių palyginti trumpų įrašų autorystei išaiškinti, juoba kad, pavyzdžiui, K. F. Štimerio jokių kitų raštų, atrodo, nėra išlikę (plg. B i r ž i š k a V. *Aleksandrynas* 2, Vilnius: Sietynas, 1990, 111). Bet tai gali pasakyti tik grafologai.

Panašaus pobūdžio abejonės rodo, kiek dar daug neįmintų mįslių slepia mūsų senieji raštai, ypač rankraščiai, ir kokie jie svarbūs mūsų kalbos ir kultūros istorijai. Suprantama, kad kiekvienas toks leidinys yra neeilinis įvykis. Todėl didžiausios pagarbos ir padėkos nusipelno šio leidinio parengėjas prof. V. Drotvinas. Karališkoji Norvegijos užsienio reikalų ministerija ir IMTEC fondas, finansavę "Clavis..." leidybą, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, kuri šiais visuotinio sumaterialėjimo laikais ryžosi išleisti mūsų kalbos mokslui neįkainojamą knygą. Norisi tikėti, jog kitiems, jau senokai prof. V. Drotvino parengtiems F. Pretorijaus žodyno tomams, likimas bus palankus.

Juozas Karaciejus

EXEGIT MONUMENTUM

1996 m. kovo 16 d. mirė humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos mokslų akademijos narys korespondentas Kazys Ulvydas. Užgeso Nepriklausomos Lietuvos tarpukaryje gražiai beįsidegančio lietuvių mokslo židinio išlikusi viena iš gajausių žarijų, visu ryškumu žėrėjusi ilgus okupacijos metus ir įžiebusi meilės

lietuvių kalbai liepsną daugelio lietuvių kalbininkų ir ne tik kalbininkų širdyse.

Pagal paties K. Ulvydo teigimą, jis gimė 1910 m. rugpjūčio 15 d. (senuoju stiliumi; naujojo stiliaus data jam nebuvo miela) Kėdainių rajone, Bagotėlės palivarke, gausioje kumečių šeimoje. Todėl į mokslus jam teko eiti pasitikint vien savo jėgomis.

Baigęs Kėdainių gimnazijos keturias klases K. Ulvydas nuvyksta į Kauną, kur jam pavyksta įstoti į jėzuitų gimnaziją. Joje mokymo lygis buvo aukštas, todėl K. Ulvydas čia gavo tvirtus humanitarinių mokslų pagrindus. 1930 m. baigęs gimnaziją įstoja į Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą. Universitete tuo metu jau dirbo nemaža savų ir atvykusių iš svetur mokslininkų, todėl gabiems studentams buvo geros studijavimo sąlygos. Kartu pradėjo dėstyti lietuvių kalbą toje pat jėzuitų gimnazijoje. Šis studento ir mokytojo darbo krūvis užtęsė studijas, bet tai ir sudarė galimybę įgyjamą išsimokslinimą tuojau panaudoti mokykloje ir išvengti to paviršutiniškumo, kuris dažnai būdingas studentams, besimokantiems tik per sesijas.

1937 m. pašauktas į kariuomenę K. Ulvydas tampa Karo mokyklos aspirantu. Čia jis tuoj pat išsiskiria iš bendramokslių sugebėjimais ir, būdamas bent kiek vyresnis, įgyja didelį autoritetą. Jo išmanymu naudojosi "Kariūno" žurnalo redakcija. Šiame žurnale paskelbti ir pirmieji K. Ulvydo kalbos mokslo srities straipsniai.

Pažymėtina, kad paskutinįjį (85-ąjį) savo gimtadienį K. Ulvydas pirmiausia atšventė su niekada jo nepamiršusiais moksladraugiais kariūnais, su jais ir pasodino ąžuoliuką kaip savo gyvenimo simbolį.

1938 m. baigęs karo mokslus K. Ulvydas vėl pradeda dirbti lituanisto darbą, šį kartą Kauno prekybos mokykloje, kur 1944–1946 m. eina šios mokyklos direktoriaus pavaduotojo pareigas. Ten dirbdamas 1940 m. baigia Vilniaus universitetą parašęs diplominį darbą "Augmeninės ir gyvūninės pavardės".

Diplomuotas lituanistas neilgai trukus, jau 1942 m., pakviečiamas dėstyti į Kauno universitetą. Ten 1946 m. tampa Istorijos ir filologijos fakulteto vyresniuoju dėstytoju, 1946–1949 metais eina prodekano pareigas, o 1949 m., iki fakulteto perkėlimo į Vilnių, ir dekano pareigas. Čia jis skaitė pagrindinius lietuvių kalbos kursus.

Nuo 1949 m. K. Ulvydui tenka važinėti į darbą Vilniaus universitete. Tik 1951 m. jis su šeima persikelia gyventi į Vilnių ir visa galva pasineria į kalbos mokslo veiklą, trukusią keturis dešimtmečius.

Vilniaus universitete jis tuoj išrenkamas Lietuvių kalbos katedros vedėju, pradeda dirbti Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos institute ir įstoja į Maskvos universiteto aspirantūrą. 1952 m. sujungus Lietuvių kalbos ir Lietuvių literatūros institutus K. Ulvydas tampa Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriaus pavaduotoju bei Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus vadovu, atsisakydamas Lietuvių kalbos katedros vedėjo pareigų, pasilikdamas tik dar kurį laiką vyresniuoju dėstytoju.

1955 m. vėl pasikeičia K. Ulvydo einamos pareigos – atsisako grynai administracinio darbo ir ima vadovauti Žodynų skyriui. Tais pat metais apgina disertaciją "Dabartinės lietuvių kalbos prieveiksmis (vienaskaitos linksnių prieveiksmėjimas)".

1960 m. skiriamas naujai organizuojamo Dabartinės lietuvių kalbos skyriaus vadovu, o nuo 1976 m. iki 1987 m. vėl vadovauja Žodynų skyriui. 1972 m. K. Ulvydas išrenkamas Lietuvos mokslų akademijos nariu korespondentu.

Visi tie pareigų keitimai nėra atsitiktiniai. Juos lėmė susiklostančios aplinkybės: jam teko eiti ten, kur buvo spraga, kur buvo sunkiausia. 1950 m. pradedamas Lietuvių kalbos institute didžiulis darbas – Lietuvių kalbos atlaso rengimas. Bet pirmiausia reikėjo organizuoti medžiagos rinkimą iš visos Lietuvos. Reikėjo sudaryti programą ir medžiagos rinkimo instrukciją. Tad atsikėlęs į Vilnių K. Ulvydas perima šį darbą ir sėkmingai įstato į normalias vėžes.

Kada buvo smarkiai sukritikuotas 1947 m. išėjęs Lietuvių kalbos žodyno II tomas, Lietuvių kalbos instituto žodynininkų kolektyvas buvo išblaškytas, Lietuvių kalbos žodyno leidimas sustabdytas, o jo vadovas J. Balčikonis nušalintas. Reikėjo žmogaus, kuris sugebėtų pertvarkyti Lietuvių kalbos žodyno rengimą pagal komunistų partijos reikalavimus, kaip sakyta, "pagal tarybinės leksikografijos principus". 1955 m. šio darbo išdrįso imtis K. Ulvydas, ryžęsis gydyti šį dar skaudesnį sopulį.

K. Ulvydo sugebėjimas argumentuotai įrodinėti padėjo išsaugoti nedaug tepakeistą Lietuvių kalbos žodyno sandarą. Vienur kitur prikaišiojami tarybinės spaudos bei raštų standartiniai sakiniai žodyno iliustracijose patenkino kritikų ambicijas. O pagrindinė žodyno medžiaga – tarmių faktai ir senųjų raštų duomenys – buvo išlaikyti. Lietuvių kalbos žodynas, vegetavęs beveik 10 metų, vėl pradėjo eiti.

Taip sunormalinus Lietuvių kalbos žodyno darbą, buvo galima imtis kito didelio kalbos mokslo baro – Lietuvių kalbos gramatikos rengimo. Čia geresnio organizatoriaus už K. Ulvydą neatsirado.

Darbas buvo pradėtas, galima sakyti, tuščioje vietoje. Pirmiausia reikėjo sutelkti darbuotojų kolektyvą. Būdamas universiteto dėstytojas, K. Ulvydas pažinojo daug gabių studentų. Jis palaikė ryšius net su paskirtais dirbti į rajonų mokyklas. Su kiekvienu norinčiu dirbti iš pradžių žodyno, o vėliau ir gramatikos srityje K. Ulvydas nuoširdžiai pasikalbėdavo ir pašnekovui nejaučiant išsiaiškindavo jo išmanymą ir pasirengimą moksliniam darbui. Ne vieną jauną kalbininką aspirantą jis siuntė į Maskvos ar Peterburgo kalbos mokslo centrus atitinkamai pasirengti šiam darbui. Jis pats yra vadovavęs šešiems disertantams, apgynusiems disertacijas.

Jo mokiniai užpildė Žodynų skyrių, jo mokiniai sudarė visą Dabartinės lietuvių kalbos skyrių, rašiusį Lietuvių kalbos gramatiką. Jis sugebėjo įtraukti į kai kurių skyrių rašymą ir savo mokinius, dirbančius aukštosiose mokyklose. Maža to, ne vienas gramatikos autorių patys tapo aukštųjų mokyklų dėstytojais ir profesoriais.

K. Ulvydas teikė tam visas galimas sąlygas.

Gausūs moksliniai bei redakciniai K. Ulvydo darbai. Jis buvo Lietuvių kalbos žodyno devynių tomų (II–V, XI–XVI) vyriausiasis redaktorius ir dar dviejų tomų (VI–VII) redakcinės kolegijos narys, visų trijų Dabartinės lietuvių kalbos žodyno leidimų (1954, 1972, 1993 m.) redakcinės kolegijos narys. Išmintingas K. Ulvydo žodis dažnai atvėsindavo karštus debatus ir buvo labai naudingas bendram labui.

K. Ulvydas – visų trijų Lietuvių kalbos gramatikos tomų vyriausiasis redaktorius, tos Gramatikos įvado ir prieveiksmio skyriaus autorius. Tam reikėjo ne tik mokslinio išmanymo, bet ir didelių organizacinių gabumų. Įvairių autorių, skirtingo mokslinio lygio, vis kitų teorijų sekėjų, rašančių savo stiliumi, darbus reikėjo moksliškai apdoroti, suvienodinti, kad būtų jaučiamas veikalo vientisumas, kartu nesugadinti autorių individualybės, – tai nėra toks jau paprastas dalykas. 17 metų kruopštaus darbo davė pirmą tritomę mokslinę Lietuvių kalbos gramatiką, parašytą lietuvių kalba.

Nepriklausomai nuo to, kokias pareigas ėjo ir kokius darbus dirbo, K. Ulvydas visą savo gyvenimą buvo lietuvių kalbos kultūros puoselėtojas. Nuo 1961 m. jis trisdešimt metų buvo straipsnių rinkinių "Kalbos kultūra" atsakingasis redaktorius. Juose yra paskelbęs daug straipsnių. Daugelis jų buvo programiniai ir būtini vadovautis dirbantiems kalbos kultūros darbą.

Taip pat trisdešimt metų K. Ulvydas buvo radijo laidos "Taisyklingai kalbėkime ir rašykime" vedėjas. Tai buvo viena iš populiariausių savaitinių laidų. Klausytojai užversdavo K. Ulvydą klausimais, o jis visada rūpestingai rengdavo jiems atsakymus. Iš toms laidoms parengtų tekstų galėjo išeiti labai vertingas kalbos kultūros vadovėlis. Bet K. Ulvydas taip ir neturėjo laiko tai knygai parengti. Ši laida buvo nutraukta, kai K. Ulvydas ėmė pagrįstai įrodinėti, kad darželiuose nedera vaikus mokyti antrosios kalbos.

K. Ulvydas yra buvęs Lietuvos mokslų akademijos Darbų, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tęstinio leidinio "Literatūra ir kalba", Lietuvių kalbotyros bibliografinės rodyklės, K. Donelaičio raštų ir kitų darbų redakcinių komisijų narys. Apskritai, kiekvieną interesantą jis konsultuodavo atsidėjęs, nepaisydamas savo užimtumo ir nežiūrėdamas į laikrodį.

Savo mokslinį darbą pradėjęs nuo lietuvių kalbos prieveiksmių nagrinėjimo K. Ulvydas visą laiką rinko medžiagą kapitaliniam veikalui apie prieveiksmius. Bet per visus organizacinius ir redagavimo darbus taip ir nerado bent kiek ilgesnės valandėlės prisėsti prie didžiulės jo sukauptos prieveiksmių medžiagos. Kas nors iš daugybės jo mokinių savo mokytojo atminimui turėtų imtis dabar šito darbo.

Reikia paminėti, kad K. Ulvydui yra tekę dalyvauti daugelyje konferencijų, simpoziumų ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų. Jis yra skaitęs pranešimus Ašchabade, Kijeve, Kišiniove, Maskvoje, Prahoje, Peterburge, Rygoje ir kitur, yra lankęsis beveik visų buvusios Tarybų Sąjungos respublikų kalbos institutuose, norėdamas susipažinti su jų darbu. Jis labai rūpinosi kitų institutų praktikuojamą veiksmingą darbo metodiką pritaikyti ir Lietuvių kalbos ir literatūros instituto

darbe. Tik įvairioms naujovėms įdiegti nebuvo jokių sąlygų.

K. Ulvydas mėgo propaguoti kalbos praktikos dalykus. Jis visada kalbėdavo labai įtaigiai, įdomiai. Todėl nuolat buvo kviečiamas į įvairius kolektyvus skaityti paskaitų. Jo gyvo žodžio yra klausęsi ir JAV lietuviai.

Ir išėjęs į pensiją K. Ulvydas nenutraukė ryšių su Lietuvių kalbos instituto kolektyvu. Jis buvo "Kalbos kultūros" redakcinės kolegijos narys, beveik iki paskutinių metų buvo renkamas Instituto mokslinės tarybos nariu, kur jo autoritetingas žodis visada buvo vertinamas.

1996 m. vasario mėnesį K. Ulvydas pagerbiamas Gedimino ordinu. O savo darbais jis pats pasistatė nenykstantį paminklą. Tesiilsi ramiai Vilniaus žemėje.

Jonas Paulauskas

ANTANO LYBERIO IR JO DARBŲ ATMINIMUI

Didžiajame "Lietuvių kalbos žodyne" prie daugybės žodžių ir sakinių pridėta dviejų raidžių santrumpa *Ėr* yra kuklus, bet ilgai išliksiantis paminklas dviem iš Ėriškių kaimo (Panevėžio r.) kilusiems kalbininkams. Vienas iš jų – žinomas pedagogas, Jono Jablonskio ir Kazimiero Būgos darbų tęsėjas Juozas Balčikonis, kitas – jo giminaitis Antanas Lyberis. Pastarajam, renkantis gyvenimo kelią, be abejo, poveikį darė vyresniojo kraštiečio gyvas žodis ir vis didėjantis jo autoritetas.

Tiesa, 1928 m. baigęs Panevėžio gimnaziją, A. Lyberis tik po kelerių metų (1932) apsisprendžia tęsti mokslus Vytauto Didžiojo universitete, pasirinkdamas klasikinę filologiją. Studijas baigė 1939 m. Kaip ir daugelis tuo metu mokslus ėjusių jaunuolių, A. Lyberis jau studijuodamas turėjo užsidirbti pragyvenimui. Tik pradėjusį studijas, jį pakviečia dirbti į Lietuvių kalbos žodyno redakciją, kurią sukurti ir jai vadovauti Švietimo ministerija 1930 m. pabaigoje buvo pavedusi J. Balčikoniui. Redakcija A. Lyberiui buvo tarsi antrasis universitetas, davęs leksikografijos teorinių žinių ir praktinių žodynininko darbo įgūdžių. Čia reikėjo mokytis rinkti iš gyvosios kalbos ir įvairių raštų žodžius, tvarkyti sparčiai pildomą iš K. Būgos paveldėtą žodžių kartoteką, pratintis rašyti žodyno tekstą, skaityti korektūras, atlikti kitus darbus. 1941 m. iš spaudos išėjusio "Lietuvių kalbos žodyno" pirmojo tomo (apėmusio A–B raidžių žodžius) "Prakalboje" vyriausiasis redaktorius J. Balčikonis nurodė "artimiausius redakcijos bendradarbius, be kurių sąžiningo darbo ir atsidėjimo nebūtų galėjęs pasirodyti šio žodyno tomas". Tarp šių bendradarbių – ir A. Lyberis.

Vėliau jaunesnės kartos kalbininkams A. Lyberis ne kartą įdomiai, labai šiltai pasakos ir apie kitus to meto žodyno redakcijos darbuotojus – Napalį Grigą, Elzę Mikalauskaitę, Joną Mikeliūną, Juozą Senkų, Zenoną Uoselį, Kostą Vosylių ir kt. Karo ir okupacijų metai išblaškė nedidelį Lietuvių kalbos žodyno re-